

İnsan Hürriyeti, İslâm ve Çalışma Üzerine Bir Deneme

Yrd. Doç. Dr. Mustafa KÖK*

ÖZET

İslâm çalışmayı, her gün diğerinden daha çok çalışmayı emrediyor. Ancak insan, gerçekten hür ise bu emre uyabilir ve hürriyet bir imkândır. O imkânı gerçekleştirmek dış ve iç engelleri ortadan kaldırmayı gerektirir. Dış engelle, çevre, yerine göre gelenek ve otoritelere körü körüne bağlılık olabilir. İç engeller ise arzu ve ihtiraslar, zevk düşkünlüğü, şahsi kötü alışkanlıklar v.b. olabilir. Bazen din bile yanlış yorumlanarak insanı tembelleğe sürükleyebilir.

İnsanın bütün bunları bilimle ve bilinçle aşması, böylece hem hürriyetini kazanması hem de İslâm'ın emrine uyup çalışkan olması mümkündür. Bunun için genelde dinamik bir din anlayışına sahip olmak ve meselâ, İslâm'ı M. Akif gibi anlamak gerekir. Böylece insanımızı hem bilimsel hem de ahlaki yönden iyi eğitmek, ayrıca onların önüne insan olarak iyi ve idealist örnekler, sosyal bakımdan da rasyonel ve adaletli bir toplum koymaktan başka çaremiz yoktur. Çünkü hürriyet güçlü irade sahibi olmayı gerektirir. İrade gücü ise bilgiyle ve kudretle donanmayı gerekli kılar.

Anahtar Kelimeler: İslâm ve çalışma, irade hürriyeti, hür olmanın engelleri, geleneksel İslâm ve kader anlayışı, dinamik din, idealist insan.

ABSTRACT

Islam commands working, working everyday more than the other one. But if the human is really free he may conform to this command and freedom is a possibility. Materializing this possibility requires removing external and internal handicaps. External handicaps may be environment, in some situations devotion to traditions and authorities bigotedly. However the internal handicaps may be, desires and passions, involvement in amusement, personal bad habits etc. Sometimes even the religion leads to laziness by being interpreted incorrect.

It is possible for the human to pass over all of this with science and conscious and by this way to gather his freedom and also to be hardworking by conforming to Islam's command. For this, having a dynamic religion approach and understanding Islam such as M. Akif is generally required. By this situation, we don't have an other way except educating our people well in both scientific and ethical aspects and also setting well and idealist examples as humans, in social viewpoint also a rational and fair community to them. Because freedom requires having strong will power. Even the will power make necessary being equipped by knowledge and force.

Key Words: Islam and working, freedom of will power, the handicaps of being free, traditional Islam and fate approach, dynamic religion, idealist human.

Bir sözün sadeliği değerinden bir şey kaybettirir mi; ya da aksini sorarsak nazarî bakımdan “derinlik” görüntüsü vermesi o sözün değerli olduğu-

* KSÜ İlahiyat Fakültesi, Din Felsefesi Anabilim Dalı.

nun tek delili sayılabilir mi? Bize göre her iki sorunun cevabı da “hayır” olmalıdır. Bunu anlamak için dinin, ahlâkın, felsefenin söylemlerine bakmak yeter. Gerek Kur’an ile diğer ilâhî kitapların, gerek Hz. Peygamber’in hadîslerinin ve ahlâkî emirlerinin, gerekse yaygın bir şöhrete sahip bazı felsefî eserlerin öylesine sade bir ifade şekli var ki, insan şaşırıyor. Ama mânâ değerlerine bakınca o ölçüde şaşkınlığımız bir kat daha artıyor. Meselâ Kur’an’ın “*Nefsânî arzulara karşı düşkünlük insanlara çekici kılındı. Bunlar dünya hayatının geçici menfaatleridir.*” (Âl-i İmran, 14) âyeti ne kadar sâde bir ifade; ama insanın yaratılışındaki “*menfaat düşkünlüğü*”nün psikolojik temelini de o ölçüde çarpıcı bir şekilde yansıtan bir hakikattir. Keza, ünlü filozof Sokrates’in bütün felsefesini iki kelimeye sığdırdığı “*Kendini bil!*” sözü¹; veya çağdaş filozofumuz Nurettin Topçu’nun “*Üç hâkimin hükmünde hata aranmaz: Kalbin, kaderin, ölümün.*” ifadesi² ne kadar sâde niteliktedirler. Ama hikmetlerine gelince, üzerinde saatlerce konuşmak veya sayfalarca yazmak mümkün.³ Buradan hareketle “çalışma” bağlamında asıl sözü, her Müslümanın bildiği ve hemen her gün kullandığı sözlerden biri olarak Peygamberimizin meşhur hadîsine getirmek istiyoruz: “*İki günü birbirine eşit olan aldanmıştır.*” (Sözkonusu hadîsin mevzû olup olmadığı konumuzun dışında) Bu kavramı anlatmak için bundan daha sâde fakat aynı zamanda bundan daha anlamlı bir söz seçmek belki de mümkün değildi. Hele de “*İslâm ve çalışma*” konusunda genel olarak düşünmek gerektiğinde, ne kadar bilimsel, ne kadar felsefî izah yapmaya çalışsanız, bu derece geniş bir izah getiremeyebilirsiniz. Ve bizler, bütün bir İslâm âlemi olarak bu sözü gereği gibi anlayıp aynı zamanda hayatımıza geçirecek, muhakkak ki dün olduğu gibi bugün de dünyanın her bakımdan en ileri ülkeleri haline gelirdik. O sebepten denilebilir ki; *insanoğlunun sürekli çalışmasını, her gün bir önceki günden daha verimli, daha iyi ve güzel şeyler yapacak şekilde çalışmasını, çalışmadığı takdirde önce duraklayıp sonra da gerileyeceğini anlatan bu derece güzel ikinci bir söz yoktur.* Ama bu sözün yapısı, dilbilgisi bakımından her ne kadar “*bilgi veren*” (haber kipinden) bir cümle gibi görünse de aslında sâde bir “*emir*” cümlesi olduğuna, yâni “*Ey insanlar, eğer her gününüz bir öncekinden daha iyi olsun istiyorsanız, bir önceki günden daha verimli çalışınız.*” demek istediğine göre, sâdece bizim aklımıza hitap

¹ Macit Gökberk, *Felsefe Tarihi*, İstanbul, 1967, s. 61. Krş; Eflatun, *Sokrates'in Müdafaaası*, çev. Niyazi Berkes, s. 9, 1942. Bilindiği gibi bu söz, daha şümüllü ve İslâmî forma bürünerek “*Nefsini bilen Rabbini bilir*” şeklinde Kudsî hadîste de yer almıştır.

² Nurettin Topçu, *Var Olmak*, İstanbul, 1965, s. 93.

³ Bu vesile ile bir anektodu nakletmek istiyoruz: Emekli İslâm Hukuku hocalarımızdan Profesör Dr. Zâhid AKSU (Allah sağlıklı ve uzun ömürler versin!) vaktiyle Şam’da öğrenci iken, zamanın dışışleri yetkililerimizden olan zât, hocaya “Ben Kur’an’ı merak edip İngilizce meâlîni okudum; umduğum kadar derinlikli gelmedi bana, aksine çok sâde bir kitap” deyince, hoca muhatabına, “Haklısınız, fakat bu O’nun derinliği olmadığı anlamına gelmez. Size felsefeden örnek vereyim: Eflâtun’un meşhur eserlerinden “Sokrates’in Müdafaaası da çok sâde bir eser. Fakat anlamını düşünerek okuyunca orada derin bir hayat ve ahlâk felsefesi olduğunu görürsünüz.” diye cevap verir.

etmiyor, ondan da önce *irademize* sesleniyor. Çünkü bütün *emir ve dilekler* insanların *iradelerine hitap ederler*. Emri alan veya dileğe muhatap olan insan, eğer o emrin ya da dileğin gereğini hür bir şekilde yerine getirme iradesine sahipse o emir gerçekleşebilir. Fakat eğer hürriyeti yok ise, yâni o emri yerine getirmek istediğinde bir engelle karşılaşacaksa genel olarak ya zorla itaat etmesi ya da önce güç ve iradesiyle hürriyetini kazanıp, sonra da emri yerine getirme eylemine girişmesi lâzımdır.

O hâlde karşımıza şöyle bir soru çıkmaktadır: *Acaba insan, İslâmî açıdan hür bir varlık mıdır?* Başka bir çalışmamızda ele aldığımız⁴ bu soru, bizi kelâmî ve felsefî bakımdan uzun bir tartışmanın içerisine atabilir. Biz burada onlara girmek istemiyoruz. Ama özellikle çağdaş İslâm düşünürü Muhammed İkbâl'in yorumu çerçevesinde kısaca şöyle diyebiliriz: *Mademki, insan "göklerin ve yeryüzünün yüklenmekten çekindiği emaneti (sorumluluğu) kendisi yükledi" (Ahzâb, 72), o halde o bütün kusurlarına rağmen tabiatın üstündür.* Ayrıca Allah'ın yeryüzündeki halifesidir (En'âm, 165). "Çevresindeki güçler tarafından cezbedildiği zaman onları belirli bir şekle sokup yönetebilir. Muhitinde muhalefetle karşılaştığı takdirde, kendi iç dünyasından çok daha geniş bir âlem kurma gücüne sahiptir. (...) Kur'an-ı Kerim'de tasvir edilen insan kendi öz varlığında *yaratıcı bir faaliyet hâlinde*dir."⁵ *Emaneti, yâni sorumluluğu yüklenmiş olmaktan dolayı da "hür şahsiyet" e sahip bir varlıktır.*⁶ *Çünkü sorumluluk hürriyeti gerektirir. Hür olmayan varlığa sorumluluk da yükleyemezsiniz. Sorumlu olmayan kimseyi hesaba da çekemezsiniz. Oysa Kur'an insanın başıboş bırakılmayacağını (Kıyâme, 36), insan için çalıştığından başka bir şeyin kendisinin olmayacağını ve hiçbir şeyin de karşılıksız kalmayacağını (Necm, 39, 41) ihtar ediyor.*

Ancak, insanın hürriyeti kendisine bir imkân olarak verilmiştir, fiilî olarak değil. Onu imkândan fiile çıkarmak ise büyük ölçüde kendisine kalmıştır. Yâni her insan potansiyel olarak hür yaratılmıştır, ama fiilen çeşitli engelleri aşması gerekir. Meselâ, bizim örneğimizde, insandan "her gün biraz daha iyi, biraz daha verimli çalışması" isteniyordu ve bu dileğin, bu mesajın muhatabı irademizdi. Acaba insan iradesi bu mesajı yerine getirmek hususunda tam ve kâmil mânada hür hareket edebilir mi, yoksa bazı engellerle mi karşı karşıyadır? Filozof Descartes'a göre hiç de hür değil, aksine çeşitli engellerle karşı karşıyadır. O, bunları iç ve dış engeller diye iki grupta toplar. Dışımızdaki engeller, her çeşit "otoriteler"dir. Ortaçağ'dan miras iskolistik zihniyete göre, düşünce âleminin her anlamda birtakım üstadları, otoriteleri vardır. Üstadların kabul ettikleri esaslara aykırı düşünmek yasaktır

⁴ Türkiye I. İslâm Düşüncesi Sempozyumu'na sunulan "Çağdaş İslâm Düşüncesinde İdealist İnsan Arayışı ve Nurettin Topçu" konulu tebliğ (24-27 Ekim 1996-İstanbul).

⁵ Muhammed İkbâl, *İslâm'da Dini Düşüncenin Yeniden Doğuşu*, çev. N. Ahmet Asrar, İstanbul, 1984, s. 28-29.

⁶ Mehmet Aydın, "İkbâl'in Felsefesinde İnsan" (İslâm Felsefesi Yazıları kitabı içinde), İstanbul, 2000, s. 127.

ve hatta küfürdür. “Düşünen beyinlere kurşun akıtmak gibi hain bir hareket olan otoritelerin zulumü Descartes’in hakka çevrilmiş masum çehresinde beliren bir ilhamla ortadan kalkıyordu: Halktan ve örften (gelenekten), aileden ve çevreden, mektepten ve üstadlardan aldığımız peşin fikirlerden sıyrılmak, insanlığın ilk ve gerçek kurtuluşu olmakta”.⁷ İç engellerden kastı ise kendimize ait olan sebepler, yâni ihtiraslar, arzular, şahsî kötû alışkanlıklar⁸ ve benzeridir. Her gün biraz daha iyi çalışmak mesajına muhatap en sâde bir insanı, meselâ bir esnafı ele alalım: Diyelim ki, sübjektif yetiştirme tarzı dolayısıyla arzu ve hevesleri yanlış yollara kanalizasyonmuş, kötü alışkanlıkların sahibi bir esnaf ise bu insan, asla iradesini yeterince kullanamayacak, zamanını ve bilgisini değerlendiremeyecek, sonuçta da verimli çalışamayacaktır. Çok zeki, becerikli, mesleğinde ehil nice insan tanırırsınız ki sırf irade gevşekliği yüzünden başarılı olamamışlardır. Demek ki sadece mükemmel olan emri, yâni mesajı anlamak değil, o mesajın gereğini yerine getirecek irade gücüne sahip insan olmak, kendini engelleyen kötü alışkanlıklardan, bir anlık zevklerden yakasını kurtarmak da gerekir. Sade içteki engeller değil, dıştaki engelleri de aşmak lâzımdır. Meselâ çalışmanın değil de tembelliğin gelenek olduğu bir çevrede yaşayan bir insanı düşünün. (Meselâ Anadolu’da öyle yörelerden bahsedilir ki, orada kadınlar tarlada çalışırken, erkekler kahvelerde vakit geçirirler.) Böyle bir çevrede aynı mesaja muhatap olan insanın yapacağı ilk iş, bu yanlış geleneği kırmak olacaktır. Aksi takdirde yanlış gelenek, dışımızda yaşayıp bizi engelleyen, kendisine tartışmasız boyun eğdiğimiz “üstâdımız” hâline gelecektir. Bir problemin çözümünde hür düşünmeyip otoritelerin sesine kulak vermek nasıl ki zihinlerimizi dondurur ve bizi düşünce hürriyetinden mahrum kılsa, yersiz geleneklere, kötü alışkanlıklara boyun eğmek de eylem plânında bizi çözümsüz bırakır ve hareket hürriyetimizi elimizden alır. Kur’an’ın “atalarımızın inancı” (A’râf, 28) diye sınımsız bağlanılan bâtil inançlarla nasıl mücadele ettiği hepimizin mâlumudur.

Bu noktada *bizâtihi dinin nasıl anlaşıldığına*, problemlere çare olmak ve hayata dinamizm getirmek yerine, yanlış yorumlarla bizi ataletle sürüklediği meselesine biraz yakından temas etmek istiyoruz. Merhum M. Âkif’in, Bergson’dan alacağımız ödünç bir terimle-ne kadar “dinamik” bir din telâkisine ve ne derece “idealist” bir insan anlayışına sahip olduğunu biliyoruz. “Doğrudan doğruya Kur’an’dan alıp ilhâmı”, “Asrın idrâkine söyletmeliyiz İslâm’ı”⁹ mısraları bu telâkinin en güzel örneğidir. O, İslâm’ın yanlış anlaşılacak “sabır” ve “tevekkül” ilkelerini bakınız-bir tebliğe konu edilen kendi satırlarıyla-nasıl yorumlamaktadır: “Yanlış anladığımız hakikatlerden birisi de sabır. Biz zannediyoruz ki sabır zillete tahammüldür. Halbuki sabır,

⁷ Nurettin Topçu, *Yarıncı Türkiye*, İstanbul, 1997, s. 84.

⁸ a.g.e., s. 86.

⁹ Mehmet Âkif, *Safahat* (6. Kitap: Âsım), tertip eden: Ömer Rıza Doğrul, İstanbul, 1963, s. 418.

katlanmak değil, hayatın zorluklarına göğüs germektir.”¹⁰ (metin tarafımızdan sadeleştirildi). Âkif’e göre *sabır* Müslümanlar tarafından katlanılmayacak şeylere de katlanmak şeklinde yanlış anlaşılmış kutsal kavramlardan birisidir. Ona göre “Allah yolunda, hak yolunda, din uğrunda, millet uğrunda rahatını, uykusunu, malını, canını fedâ edivermek yok mu? İşte sabır budur. Yoksa bu fedakârlıkların semtine yanaşmayarak miskin miskin oturmak, sonra da hissesine düşecek rüsvâlîğe, “kader böyle imiş! Tahammül etmeli” diye huzura çalışmak hiçbir zaman sabır ile telif olunamaz. Ne hâcet! Zemahşerî gibi büyük müfessirler, sabra “şer’i mükellefiyetleri hakkıyla yerine getirmek” mânası veriyorlar.”¹¹ Bundan sonra merhum Âkif *tevekkül* kavramına geçiyor ve şöyle diyor: “*Evvelâ tevekkül gayet büyük bir seciyedir. İkinci olarak biz o seciyeye veda edeli pek çok oldu. Şurasını da söyleyelim ki, biz tevekkülün hakiki mânasını murad ediyoruz. O da meşrû bir gayeye doğru yürürken fütur getirmemek, ilâhi yardımın tecellisinden emin olarak sürekli ilerlemektir.*”¹² (Ayrıca yanlış *sabır* ve *tevekkül* anlayışlarına karşı Âkif’in Safahat’ında meşhur mısraları olduğunu da hatırlatalım.)¹³

Burada Mehmet Âkif’in, devri içerisindeki *geleneksel İslâm ve kader* anlayışıyla mücadelesinin bir örneğini görmekteyiz. O böylece ünlü müfessirlerin kendi zamanları içinde yaptıkları yorumların her devirde hakikati yansıtamayacağına, İslâm’ın temel kavram ve ilkelerini çağın problemleri içerisinde sürekli yeniden değerlendirmek gerektiğine işaret etmiş olmaktadır. Aksi takdirde falanca asırda filân müfessirin yorumu değişmez hakikat-

¹⁰ İsmail Kara, “İslâm Modernizmi ve Âkif’e Dair Birkaç Not”, **Vefatının Altmışıncı Yılında M. Âkif Sempozyumu Bildirileri** (Ayrıbasım), İstanbul, 1997, s. 50.

¹¹ a.g.e., aynı yer.

¹² a.g.e., s. 51. İsmail Kara, merhum Âkif’in (Sebilürreşad dergilerinde yayınladığı) “Tefsiri Şerif” lerinden seçtiği bu yorumlarını tahlil ederek onun “aktivist” bir insan ve toplum peşinde olduğundan, bu kavramları *klasik anlamlarından farklı, modernist bir şekilde yorumladığından* bahisle, düşünürümüzü eleştirmektedir. Söz konusu tebliğ de esasen bu kabil eleştiriler üzerine bina edilmiş bulunmaktadır. Biz şahsen, dostumuz Kara’nın bu eleştirilerine katılmıyoruz. “Asrın idrâkine söyletme” ilkesinin, *İslâm’ı-her çağda yeniden yorumlamak anlamında*-fiilen ebedî kılacağına inanıyoruz. Yazarımızın tebliğinin biraz daha gerisinde (s. 48 ve (7) sayılı dipnotta) bu ilke için “*kendi bağlamından ve gerçek muhtevasından koparılıp tekrarlanan*” ibaresini kullanmaktadır. Oysa Âkif, “asrın idrâkine söyletmeliyiz İslâm’ı” mısrasının hemen ardından “*Kuru dâvâ ile olmaz bu, ilm ister*” diye ilimsizlik bağlamında bu sözü söylemektedir. Yeterli ilim olmayan yerde, dini gereği gibi, yani her çağın ve şartların “idrâkine” uygun bir şekilde yorumlama şansımız da olmayacaktır. Kaldı ki Âkif’in “*sabır*” ve “*tevekkül*” kavramlarının “klasik anlamlarını” bilmediğinden de bahsedemeyiz; o sadece bu ikinci anlamlarını –yazarın da dediği gibi– “aktivisit” bir şekilde ön plâna çıkarmaktadır. *Âkif’in “idealizmi”* ni hesaba katmadan zihniyet ve felsefesini nasıl doğru anlayabiliriz? (O’nun idealizmi için bkz: Nurettin Topçu, *Mehmet Âkif*, İstanbul, 1970, s. 49-72.)

¹³ “Dini zihniyet ile cehalet arasındaki ilişki” üzerine Âkif’ten hareketle yapılan önemli bir çalışma için bkz. Recep Kılıç, “*Cehalet ve tembellik ile Dini Zihniyet Arasındaki İlişki Üzerine*”, **Dini Araştırmalar Dergisi**, Cilt: 4, Sayı: 11, S. 7-19 (Aynı yazı, **Türk Yurdu Dergisi**, Cilt: 22, Sayı: 184, 2002) Bu çalışmada Safahat baştan aşağı taranmış ve bu ilişki bütün yönleriyle ele alınmıştır.

miş gibi kabul edilirse, iskolistik zihniyetin bir benzeri olarak “*otoritele-re*”e, “*üstadlar*”a mahkûm oluruz. İşte filozof Descartes’ın bahsettiği hürriyetimizin dış engellerinden birisi bu idi. Aslında kader meselesi ayrı bir bahis ve meselâ M. İkbâl’in bu konudaki anlayışı da bilinen kalıplardan hayli farklı bir şekilde karşımıza çıkmaktadır. İkbâl’in görüşünü Mehmet Aydın’dan naklen şu kadar ifade edebiliriz ki, “*kader bir şeyin kendi içinde varolan güç, onun yaratılışının derinliklerinde saklı bulunan ve gerçekleştirilebilecek olan imkânlarıdır.*” “*Bu imkânlar hariçten hiçbir zorlanış hissi duymadan kendi kendilerini kuvveden fiile çıkarırlar.*”... “*İkbâl’e göre insan birtakım güç ve imkânlarla sahip olarak yaratılmıştır. Onların geliştirilmesi veya geliştirilmemesi için çaba harcamak insanın kendi elindedir.*”¹⁴ Görüldüğü gibi, bütün mesele Allah’ın verdiği güç ve imkânı herhangi bir güvensizliğe, yanlış anlamaya, kör bir kader telâkkisine bağlanarak gerçekleştirip gerçekleştirilememek meselesidir.

Baştan söylediğimiz gibi, sadece verimli ve sürekli çalışma mesajına muhatap olmak yetmiyor, onu doğru algılamak ve aynı zamanda onun gereğini yerine getirecek irade hürriyetine veya serbestliğine de sahip olmak gerekiyor. Bunun çaresi nedir, yâni iç ve dış engellerden kurtulma irâdesini nasıl kazanırız, diye sorulabilir. Bunun çaresi evvelâ insanlarımızı hem bilimsel hem de ahlâkî yönden iyi eğitmek, onların önüne hem bilgili hem de güçlü irade adamlarını (Nurettin Topçu’nun deyişiyle “*millet mistiklerini*”) ¹⁵ örnek olarak koymaktır. Bilgi, zekâ ile tecessüsün, yâni öğrenme istidat ve merakının işlenmesiyle gelişebilir; oysa iradenin eğitimi muhakkak pratikten, yâni iyi örneklerle yan yana yaşamaktan geçer. İradesi zayıf insanların hâkim olduğu bir toplumdaki, ne koca Britanya’ya tek başına karşı koyan Gandhi’yi, ne kendisini idama mahkûm edeceklerini bildiği halde Atina’lı hâkimlerle alay eden Sokrates’i, ne de İstanbul’u alırsa bir cihan devleti kuracağına inanan Fâtih’i çıkarabiliriz. Gerçi iradenin –yâni isteme gücünün–potansiyel olarak sonsuz olduğunu biliyoruz. Bu anlamda, demin sözünü ettiğimiz filozof Descartes’a göre insan iradesi ilâhi iradeye denk olacak şekilde yaratılmıştır. İsteklerimizdeki sınırsızlığa bakarak buna hak vermemek elde değildir. Ancak bizim potansiyel olarak Allah’ın iradesine denk yaratılmamız, her istediğimizi yapabileceğimiz anlamına gelmemektedir; çünkü “*yapabilmek*” sadece irade ile değil aynı zamanda “*bilgi*” ve “*kudret*”le birlikte söz konusu olmaktadır. Allah’ın hem iradesi hem de bilgisi sonsuz olduğu için yapma ve yaratma kudreti, yâni hürriyeti de sonsuzdur. Bizim ise irademiz sınırsız bile olsa bilgi ve kudretimiz sınırlı olduğu için bilgimiz ve gücümüz ölçüsünde yapıp edebiliyoruz. Hatalı hareket; Descartes’a göre irademizin bilgimizi aşması ve bazen bilmediğimiz şeylere

¹⁴ Mehmet Aydın, *a.g.e.*, 129.

¹⁵ Mustafa Kök, *Mistik Dünya Görüşü ve Bergson*, İstanbul, 2001, s. 207-208, 209 (50 sayılı dipnot)

de yönelmesinden kaynaklanmaktadır.¹⁶ Buradan da anlaşıldığı üzere insanın iradesiyle bilgisi arasında fevkalâde önemli bir ilişki vardır ve *güçlü irade, yanılmayan irade bilgili ve bilinçli olmayı şart koşmaktadır. Bu anlamdadır ki, irade eğitimi ancak kendi mânevi değerleriyle donanmış ilim ve irfan sahibi insanlar eliyle yapılırsa etkinlik kazanabilir. “İyi örneklerle yan yana yaşamak”*tan kastettiğimiz budur.

İradeyi esir alan iç ve dış engellerden kurtarmanın ikinci yolu, bize göre, iradenin hareket edeceği faaliyet alanını, yani sosyal ortamı iyi tanzim etmektir. Burada fertlerin çalışma ortamında tâbi olacakları “sistem”ler gündeme gelmektedir. Eğer mânevî kültürünüzü doğru anlayıp yorumlamış ve çalışma sisteminizi rasyonel bir zihniyetle kurmuşsanız insanların her gün bir öncekinden daha verimli ve başarılı olmalarını bekleyebilirsiniz. Nitekim, alelusûl bir çalışma hayatı içerisinde, köyünde-kentinde tembelliginden şikayet ettiğimiz Türk çocukları 1960’lı yıllardan itibaren Almanya’ya işçi olarak gidip oradaki rasyonel iş düzenine girince, çalışkanlıkları ve başarılarıyla dikkat çektiler. Bu, “çalışma iradesi”nin içinde bulunduğu sosyal ortamla ne kadar ilişkili olduğunun en açık delilidir.

Son olarak bir hususa daha işaret edip konuyu tamamlamak istiyoruz. Biz bu denemede esas itibarıyla “*insan hürriyeti*” ile “*İslâm ve çalışma*” ilişkisi üzerinde durduk. Aslında bu tek taraflı bir ilişki değildir, yani karşılıklı olarak çalışma ile de insan hürriyeti arasında yakın bir ilişkiden bahsedebiliriz. Çünkü çalışmak suretiyle insan *kendisini gerçekleştirir* ve bu bizim hürriyetimize, hatta büyük ölçüde *mutluluğumuza* da kapı açabilir. Bu bağlamda, aynı zamanda çalışma “bizi maddenin tesirinden kurtaran, bize hürriyet veren, *zekâ ve irademizi kuvvetlendiren*”¹⁷ en önemli etkenlerden biridir. Bu anlamda diyebiliriz ki “*çalışan insan hürriyetine kavuşmuş insandır*” ve o yüzden islâmî espri içerisinde çalışkanlık “ahlâklılık, tembelik ise ahlâksızlık” sayılmaktadır.¹⁸

Müslüman Türk insanı bugün, *kör kadercilik ve tevekkül anlayışını* büyük ölçüde aşmış bulunmaktadır. *Çalışmak, üretmek ve hizmet etmek* azmi insanımız için kıtalar ötesine taşan bir şevk ve irade vasıflarıyla kendini göstermektedir. Ne var ki, bugün çalışmak ve kazanmakla beraber gerek mânevî-rasyonel değerlere uygun bir çalışma düzeni kurmak, gerekse sosyal tabakalar arasında beliren uçurumları, toplumda yaşanan sefaletleri önlemek, çok çalışmak ve çok kazanmak kadar önemli hâle gelmiştir. “Zenginlerin malında fakirlerin hakkı vardır.” (Mearic, 24-25) ve “Mallar, içinizde yalnız zenginler arasında dolaşan devlet olmasın.” (Haşr, 7) uyarıları asla ihmal

¹⁶ Descartes, *Düşünceler*, Çev. Mehmet Karasan, İstanbul, 1967, s. 179-180; Krş. Necati Öner, *İnsan Hürriyeti*, İstanbul, 1982, s. 36-38.

¹⁷ Hüsamettin Erdem, *İslâm Ahlâkı*, Konya, 2002, s. 170.

¹⁸ a.g.e., s. 171. Yazar burada Kur’an’daki şu âyetleri zikretmektedir: Bakara, 2/220; Nisâ, 4/2-10; İsrâ, 17/34; Fecr, 89/16.

edilemeyecek, sâde fakat yine o ölçüde anlamlı emirler niteliğindedir. Çalışırken, kazanırken, sürekli *madde ile ruh dengesini gözetmek, zevk ve iştihalara esir olmamak* da bilindiği gibi İslâm'ın temel değerlerindedir.

Sonuçta, “iki günü birbirine eşit olmayacak” ölçüde çalışmak mesajını gereği gibi anlamak bir “*idrak*” işi olduğu kadar, onu hayata geçirmek de bir “*irâde ve azim*” meselesi olarak karşımıza çıkmaktadır. “*İdrak, irade ve azim*” ise hem sübjektif, yani her insanın kendine özgü iç şartlara ve hem de objektif, yani kendinden bağımsız, dış şartlara tâbidir. İnsan bütün bunlarla beraber kendine verilmiş hürriyet imkanını gerçekleştirebilir ve gerek ferdi, gerekse toplumsal plânda başarılı olabilir mi? Evet! Yeter ki *inanç ve geleceğini, iç ve dış güçlerini kendi hürriyeti için bir bağ olarak değil, bilimle ve bilinçle yorumlayıp yoğurarak bir kazanç hâlinde kullanabilsin*. Keza rasyonel bir iş düzeni kurarak adaletli bir toplum yaratabilsin. Allah'ın güvenip “*emanete ehil gördüğü*” varlık ise eğer insan, fert ve toplum olarak kendi kendine niçin güvenmesin?

KAYNAKÇA

Aydın Mehmet, “*İkbal'in Felsefesinde İnsan*”, “*İslâm Felsefesi Yazıları*” kitabında-s.119-146 arası-İstanbul, 2000.

Descartes, *Metafizik Düşünceler*, Çev. Mehmet Karasan, İstanbul, 1967.

Eflâtun, *Sokrates'in Müdafaası*, çev. Niyazi Berkes, 1942.

Erdem Hüsamettin, *Ahlâk Felsefesi*, Konya, 2002.

Ersoy Mehmet Âkif, *Safahat*, Haz: Ömer Rıza Doğrul, İstanbul, 1963.

Gökberk Macit, *Felsefe Tarihi*, İstanbul, 1967.

İkbal Muhammed, *İslâm'da Dini Düşüncenin Yeniden Doğuşu*, Çev. N. Ahmet Asrar, İstanbul, 1984.

Kara İsmail, “*İslâm Modernizmi ve Âkif'e Dair Birkaç Not*”, Vefatının Altmışıncı Yılında Mehmet Âkif Sempozyumu Bildirileri, 30 Aralık 1996, Ayır basım, İstanbul, 1997.

Kılıç Recep “*Cehalet ve tembellik ile Dinî Zihniyet Arasındaki İlişki Üzerine*”, Dinî Araştırmalar Dergisi, Cilt: 4, Sayı:11.

Kök Mustafa, *Mistik Dünya Görüşü ve Bergson*, İstanbul, 2001.

Kur'an-ı Kerim ve Açıklamalı Meali, TDV. Yay., Ankara, 1993.

Öner Necati, *İnsan Hürriyeti*, İstanbul 1982.

Topçu Nurettin, *Mehmet Âkif*, İstanbul 1970.

Topçu Nurettin, *Yarınki Türkiye*, İstanbul 1997.